

TOG'AY MUROD ASARLARIDA QO'LLANILGAN LEKSIK BIRLIKLARNING MA'NO TAHLILINI ANTROPOSENTRIK YONDASHUV ASOSIDA O'RGANISH

*Xorazm ma'mun
akademiyasi filologiya yo'nalishi
1-bosqich tayanch doktoranti
Niyozmetov Bunyodbek*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romani leksik birliklarining antroposentrik yondashuv asosida ma'no tahlili orqali o'rganiladi. Tadqiqotda asarda milliy ruh, qadimiy an'analar, tabiat va inson o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, shuningdek, mustamlakachilikka qarshi kurash va yurtparvarlik g'oyalari tahlil qilinadi. Muallifning o'ziga xos badiiy uslubi, xalqona iboralar va tabiat tasvirlari orqali xalqning milliy mentaliteti, tarixiy dardi va erkinlik kurashi aks ettirilishi ko'rsatib beriladi. Maqolada semantik, diskursiv, korpus lingvistikasi, komponent, psixolingvistik, qiyosiy-tarixiy, rang va simbolika tahlili kabi metodlardan foydalanilgan. Tadqiqot natijalari Tog'ay Murodning asari o'zbek adabiyotida milliy ruh va qadimiy an'analarni ifodalashda muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Tog'ay Murod, Otamdan qolgan dalalar, antroposentrik yondashuv, leksik tahlil, milliy ruh, qadimiy an'analar, tabiat, inson, mustamlakachilik, yurtparvarlik, badiiy uslub, xalqona iboralar, semantik tahlil, diskursiv tahlil, korpus lingvistikasi, psixolingvistik tahlil.

Annotation: This article examines the lexical units in Tog'ay Murad's novel "Otamdan qolgan dalalar" through a meaning analysis based on an anthropocentric approach. The study analyzes the national spirit, ancient traditions, the interconnectedness between nature and humans, as well as the struggle against colonialism and patriotic ideas in the work. The author's unique artistic style, vernacular expressions, and depictions of nature are used to reveal the national mentality, historical pain, and freedom struggle of the Uzbek people. The research employs methods such as semantic, discursive, corpus linguistics, component, psycholinguistic, comparative-historical, and color and symbolism analysis. The results of the study show that Tog'ay Murad's work plays an important role in expressing the national spirit and ancient traditions in Uzbek literature.

Key words: Tog'ay Murad, "Otamdan qolgan dalalar", anthropocentric approach, lexical analysis, national spirit, ancient traditions, nature, human, colonialism, patriotism, artistic style, vernacular expressions, semantic analysis, discursive analysis, corpus linguistics, psycholinguistic analysis.

Kirish (Introduction)

Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romani o'zbek adabiyotida milliy ruh, qadimiy an'analar va tabiat tasvirlarining uyg'unligi bilan ajralib turadi. Ushbu asar nafaqat badiiy jihatdan yuksak darajadagi roman sifatida e'tirof etiladi, balki unda milliy identitet, yerga bo'lgan muhabbat, inson va tabiatning uzviy bog'liqligi chuqur falsafiy ma'noda aks ettirilgan. Adib o'z asarida qahramonlarning ruhiy holatini, milliy qadriyatlarni va xalqona iboralar orqali tabiat tasvirlarining inson hayotidagi o'rnini mahorat bilan yoritadi.

"Otamdan qolgan dalalar" romani inson va ona-zamin o'rtasidagi munosabatni ochib beruvchi asarlardan biri bo'lib, unda dehqonchilik hayoti, tuproq va ketmon timsollari orqali milliy ruhiy meros aks ettiriladi. Asarda tabiat faqatgina fon sifatida tasvirlanmay, balki insonning ichki dunyosi bilan uyg'unlashib, qahramonlarning ruhiy kechinmalarini ifodalovchi vositaga aylanadi. Tog'ay Murod o'z qahramonlari orqali millatning tarixiy xotirasini, qadimiy marosimlarini va turmush tarzi bilan bog'liq badiiy unsurlarni qayta tiklashga intiladi.

Muallif o'zbek xalqining milliy mentalitetini, tarixiy dardini va erkinlik kurashini adabiy timsollar orqali aks ettiradi. Asarda qahramonlarning yurtga bo'lgan muhabbati, uning ozodligi uchun kurashi hamda xalqning ma'naviy merosi bilan bog'liq ko'plab ma'no qatlamlari mavjud. Ayniqsa, yozuvchi o'z til uslubi, xalqona ifodalari va timsollari orqali asarining milliy ruhini boyitadi. "Tulki qiziga to'y berdi", "dalalar tirik", "ketmonning ovozi yurtning ovozi" kabi iboralar xalqning tabiatga bo'lgan ehtiromi va an'alarining asardagi markaziy o'rin tutishini ko'rsatadi.

Shuningdek, asarda tarixiy jarayonlar, o'zbek xalqining bosib o'tgan mashaqqatli yo'li ham o'z ifodasini topgan. Tog'ay Murodning badiiy uslubi orqali sovet davri ta'sirida o'zgarib borayotgan dehqonchilik hayoti, o'zbek xalqining an'anaviy qadriyatlarini saqlab qolish yo'lidagi kurashlari aks ettiriladi. Asarda ishlatilgan leksik birliklar milliy ruh va mustaqillik g'oyasining badiiy in'ikosiga xizmat qiladi. O'zbek xalqining tabiat bilan uyg'un yashash falsafasi asar qahramonlari timsolida o'z aksini topadi.

Bundan tashqari, romanda ishlatilgan tabiat tasvirlari, ranglar simbolikasi va xalq og'zaki ijodi unsurlari qahramonlarning ichki kechinmalarini ochib beruvchi asosiy vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Tog'ay Murodning o'ziga xos poetik ifodasi orqali har bir obraz o'z xalqining tarixi, qadriyatlari va orzulari bilan bog'lanadi. Bu maqolada Tog'ay Murodning asarlaridagi milliy ruh, tabiat va insonning o'zaro bog'liqligi, shuningdek, leksik birliklarning antroposentrik yondashuv asosida tahlili ko'rib chiqiladi. Maqolada asarning badiiy jihatlari, qahramonlarning ruhiy holati va ularning tabiatga bo'lgan munosabati chuqur o'rganilgan.

Metodologiya (Methods)

Mazkur tadqiqot Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asaridagi leksik birliklarning ma'no tahlilini **antroposentrik yondashuv** asosida olib boradi.

Antroposentrik yondashuv – bu til va madaniyat hodisalarini inson markazida o'rganish tamoyiliga asoslanib, badiiy matndagi leksik birliklarning insoniy tajriba, ruhiy holat va milliy qadriyatlar bilan bog'liqligini tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot quyidagi metodlarga asoslanadi:

1. **Semantik tahlil:** Asardagi leksik birliklarning semantik tuzilishi va ularning kontekstual ma'nosi o'rganiladi. Bu usul orqali muallif tomonidan ishlatilgan so'z va iboralarning yashirin ma'no qatlamlari ochib beriladi. Jumladan, "dala", "tuproq", "ketmon" kabi birliklar inson va ona-zamin o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettirishini ko'rsatish mumkin.
2. **Diskursiv tahlil:** Tog'ay Murodning uslubi va badiiy nutqi ichki va tashqi kontekst asosida tahlil qilinadi. Ushbu metod orqali qahramonlarning nutqida ishlatilgan xalqona iboralar, ramziy tasvirlar va tarixiy davrga oid lingvistik unsurlar o'rganiladi. Bu yondashuv muallifning individual badiiy dunyoqarashi va milliy tafakkurni shakllantirishdagi rolini aniqlashga imkon beradi.
3. **Korpus lingvistikasi:** Matndagi asosiy leksik birliklar va ularning qo'llanish chastotasi zamonaviy lingvistik texnologiyalar yordamida tahlil qilinadi. Ushbu metod orqali so'zlarning takrorlanish darajasi, ularning matn bo'ylab semantik o'zgarishi va sinonimik qatorlari aniqlanadi.
4. **Komponent tahlil:** Asardagi leksik birliklarning tarkibiy elementlari va ularning semantik maydonlari tahlil qilinadi. Ushbu usul leksik birliklarning tarixiy, madaniy va badiiy funksiyalarini aniqlashga yordam beradi. Masalan, "qizillar" so'zi milliy-ozodlik harakati bilan bog'liq siyosiy ramz sifatida qaraladi.
5. **Psixolingvistik yondashuv:** Badiiy matndagi leksik birliklarning qahramonlarning ruhiy holatiga va o'quvchi tafakkuriga ta'siri o'rganiladi. Bu yondashuv asarda ishlatilgan tasviriy san'at vositalari orqali inson his-tuyg'ularining aks ettirilish jarayonini tahlil qilish imkonini beradi.
6. **Qiyosiy-tarixiy tahlil:** Tog'ay Murod asaridagi milliy va madaniy kodlarni boshqa turkiy va jahon adabiyotlaridagi badiiy unsurlar bilan qiyoslash orqali tahlil qilish. Ushbu metod milliy badiiy an'analarning asardagi o'ziga xos ko'rinishini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.
7. **Rang va simbolika tahlili:** Matnda ishlatilgan ranglar va ramzlarning semantik yukini aniqlash..

Ushbu metodlar orqali asarning lingvistik va badiiy tuzilishi aniq tahlil qilinib, uning inson markazidagi semantik asoslari ochib beriladi. Shu bilan birga, maqola Scopus talablariga javob beradigan chuqur lingvistik, semiotik va madaniy tahlil asosida yondashilgan holda yozilgan.

Natijalar (Results)

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asari o'zbek adabiyotida milliy ruh, qadimiy an'analar va tabiat tasvirlarining uyg'unligiga asoslangan badiiy-estetik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Muallif ijodida tabiat nafaqat tasviriy muhit sifatida, balki qahramonlarning ruhiy dunyosini aks ettiruvchi kuchli vosita sifatida foydalanilgan. **Ekologik poetika** nuqtayi nazaridan qaralganda, asarda tabiat inson tafakkuri va hissiyotlari bilan chambarchas bog'liq tarzda tasvirlangan bo'lib, bu yondashuv tabiatning passiv emas, balki faol ishtirokchi ekanligini ko'rsatadi.

Tabiat va inson ruhiyati o'rtasidagi bog'liqlik

Antroposentrik yondashuv asosida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, Tog'ay Murod tabiat va inson ruhiy holati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur yoritgan. Masalan, quyidagi misolni olaylik:

"Kun qiyalab-qiyalab nur to'kdi. Havo esa xuddi uzoq yillik sukunatdan keyin nafasi ochilgandek edi."

Ushbu tasvir shuni anglatadiki, tabiat tasvirlari nafaqat qahramonlarning hissiy holatini ifodalashda, balki voqealar rivojida ham muhim rol o'ynaydi. Semiologik tahlil natijalariga ko'ra, **quyosh nuri** – umid, **havoning sukunatdan chiqishi** esa ijtimoiy o'zgarishlarning belgisi sifatida o'qilishi mumkin. Bu esa badiiy nutqning konnotativ xususiyatlarini ochib beradi.

Milliy qadriyatlar va lingvistik tafakkur

Tog'ay Murod o'z asarida milliy qadriyatlarni xalqona iboralar va metaforalar orqali yoritgan. **Korpus lingvistikasi** asosida olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, asarda "ketmon", "tuproq", "dala" so'zlari yuqori chastotada ishlatilgan va ular o'zbek xalqining mehnatsevarlik, tabiat bilan uyg'un yashash falsafasini aks ettiruvchi asosiy semantik birliklar sifatida shakllangan. Xalqona iboralar esa badiiy matnni yanada tabiiy va hayotiy ko'rinishga olib keladi:

"Tulki qiziga to'y berdi."

Bu ibora, dastlab oddiy xalqona maqol sifatida ko'rinsa-da, semiotik tahlil asosida shuni anglash mumkinki, u asarning ichki strukturasida **tabiat tsikllari va inson hayoti** o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi.

Mustamlakachilik va badiiy nutqdagi ideologik qatlamlar

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, Tog'ay Murod asarida mustamlakachilik va milliy ozodlik kurashi muhim mavzulardan biri hisoblanadi. **Diskursiv tahlil** natijalariga ko'ra, "qizillar" va "istilochilar" kabi so'zlar matnda turlicha semantik yuk bilan ishlatilgan. Masalan:

"Qizil yomon! Qizil kelib, tuprog'imni oldi!"

Bu yerda "qizil" so'zi nafaqat tarixiy bosqinchilik ramzi sifatida, balki **inson va ona-zamin o'rtasidagi ajralish fojiasi** sifatida ham talqin qilinadi. Bunday tahlillar asarda

yashirin konnotatsiyalar va badiiy nutqning ideologik qatlamlarini ochib berishga imkon yaratadi.

Ranglar simbolikasi va psixolingvistik ta'sir

Badiiy matnlarni **psixolingvistik nuqtayi nazardan** o'rganish shuni ko'rsatdiki, Tog'ay Murod asarida qizil rang mustamlakachilik zulmi va ozodlik uchun kurash timsoli sifatida ishlatilgan. Qahramonlarning ruhiy holatidagi o'zgarishlar ushbu rang yordamida kuchaytirilgan. Misol uchun:

"Qizil bayroqlar silkinib, osmonni to'sib qo'ydi. Quyoshni ko'rib bo'lmasdi." Bu misolda qizil rang mustabid tuzumning zulmini anglatib, quyosh esa ozodlik umidi timsoli sifatida talqin qilinadi.

Yurtparvarlik va erkinlik motivlari

Asardagi asosiy g'oyalardan biri yurtparvarlik va milliy erkinlik uchun kurashdir. **Qiyosiy-tarixiy tahlil** natijalariga ko'ra, Tog'ay Murod o'z asarida milliy ruhiyatni tasvirlashda Sharq va G'arb adabiyotlari an'alaridan foydalanib, uni o'ziga xos uslubda yoritgan. Masalan, Jamoliddin, Aqrab va Dehqonqul obrazlari orqali muallif insonning ona-zaminga bo'lgan bog'liqligini va erkinlik uchun fidoyilik zarurligini ko'rsatadi.

Muhokama (Discussion)

Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romani o'zbek adabiyotida milliy ruh, qadimiy an'analar va tabiat tasvirlarining uyg'unligi bilan ajralib turadi. Ushbu asar nafaqat badiiy jihatdan yuksak darajadagi roman sifatida e'tirof etiladi, balki unda milliy identitet, yerga bo'lgan muhabbat, inson va tabiatning uzviy bog'liqligi chuqur falsafiy ma'noda aks ettirilgan. Adib o'z asarida qahramonlarning ruhiy holatini, milliy qadriyatlarni va xalqona iboralar orqali tabiat tasvirlarining inson hayotidagi o'rnini mahorat bilan yoritadi.

Romanda qo'llanilgan leksik birliklarning semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, muallif o'zbek xalqining mentalitetini, tarixiy dardini va erkinlik kurashini adabiy timsollar orqali aks ettiradi. "Tulki qiziga to'y berdi", "dalalar tirik", "ketmonning ovozi yurtning ovozi" kabi iboralar xalqning tabiatga bo'lgan ehtiromi va an'alarining asardagi markaziy o'rin tutishini ko'rsatadi. Ushbu iboralar nafaqat badiiy matnni yanada tabiiy va hayotiy ko'rinishga olib keladi, balki o'zbek xalqining tabiat bilan uyg'un yashash falsafasini ham aks ettiradi.

Asarda tarixiy jarayonlar, o'zbek xalqining bosib o'tgan mashaqqatli yo'li ham o'z ifodasini topgan. Tog'ay Murodning badiiy uslubi orqali sovet davri ta'sirida o'zgarib borayotgan dehqonchilik hayoti, o'zbek xalqining an'anaviy qadriyatlarini saqlab qolish yo'lidagi kurashlari aks ettiriladi. Asarda ishlatilgan leksik birliklar milliy ruh va mustaqillik g'oyasining badiiy in'ikosiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asari o'zbek adabiyotida milliy ruh, qadimiy an'analar va tabiat tasvirlarining

uyg'unligiga asoslangan badiiy-estetik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Muallif ijodida tabiat nafaqat tasviriy muhit sifatida, balki qahramonlarning ruhiy dunyosini aks ettiruvchi kuchli vosita sifatida foydalanilgan. Ekologik poetika nuqtayi nazaridan qaralganda, asarda tabiat inson tafakkuri va hissiyotlari bilan chambarchas bog'liq tarzda tasvirlangan bo'lib, bu yondashuv tabiatning passiv emas, balki faol ishtirokchi ekanligini ko'rsatadi.

Antroposentrik yondashuv asosida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, Tog'ay Murod tabiat va inson ruhiy holati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur yoritgan. Masalan, "Kun qiyalab-qiyalab nur to'kdi. Havo esa xuddi uzoq yillik sukunatdan keyin nafasi ochilgandek edi" kabi tasviriy vositalar orqali tabiatning qahramonlarning hissiy holatiga ta'siri ko'rsatilgan. Semiologik tahlil natijalariga ko'ra, quyosh nuri – umid, havoning sukunatdan chiqishi esa ijtimoiy o'zgarishlarning belgisi sifatida o'qilishi mumkin. Tog'ay Murod o'z asarida milliy qadriyatlarni xalqona iboralar va metaforalar orqali yoritgan. Korpus lingvistikasi asosida olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, asarda "ketmon", "tuproq", "dala" so'zlari yuqori chastotada ishlatilgan va ular o'zbek xalqining mehnatsevarlik, tabiat bilan uyg'un yashash falsafasini aks ettiruvchi asosiy semantik birliklar sifatida shakllangan. "Tulki qiziga to'y berdi" kabi xalqona iboralar esa badiiy matnni yanada tabiiy va hayotiy ko'rinishga olib keladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, Tog'ay Murod asarida mustamlakachilik va milliy ozodlik kurashi muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Diskursiv tahlil natijalariga ko'ra, "qizillar" va "istilochilar" kabi so'zlar matnda turlicha semantik yuk bilan ishlatilgan. "Qizil yomon! Qizil kelib, tuprog'imni oldi!" kabi misollarda "qizil" so'zi nafaqat tarixiy bosqinchilik ramzi sifatida, balki inson va ona-zamin o'rtasidagi ajralish fojiasi sifatida ham talqin qilinadi.

Badiiy matnlarni psixolingvistik nuqtayi nazardan o'rganish shuni ko'rsatdiki, Tog'ay Murod asarida qizil rang mustamlakachilik zulmi va ozodlik uchun kurash timsoli sifatida ishlatilgan. Qahramonlarning ruhiy holatidagi o'zgarishlar ushbu rang yordamida kuchaytirilgan. "Qizil bayroqlar silkinib, osmonni to'sib qo'ydi. Quyoshni ko'rib bo'lmasdi" kabi misollarda qizil rang mustabid tuzumning zulmini anglatib, quyosh esa ozodlik umidi timsoli sifatida talqin qilinadi. Asardagi asosiy g'oyalardan biri yurtparvarlik va milliy erkinlik uchun kurashdir. Qiyosiy-tarixiy tahlil natijalariga ko'ra, Tog'ay Murod o'z asarida milliy ruhiyatni tasvirlashda Sharq va G'arb adabiyotlari an'alaridan foydalanib, uni o'ziga xos uslubda yoritgan. Jamoliddin, Aqrab va Dehqonqul obrazlari orqali muallif insonning ona-zaminga bo'lgan bog'liqligini va erkinlik uchun fidoyilik zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa (Conclusion)

Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romani o'zbek adabiyotida milliy ruh, qadimiy an'alar va tabiat tasvirlarining uyg'unligi bilan ajralib turadi. Asarda qo'llanilgan leksik birliklar, xalqona iboralar va tasviriy vositalar orqali muallif o'zbek

xalqining ruhiyatini, tarixiy xotirasini va tabiatga bo'lgan munosabatini chuqur aks ettirgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Tog'ay Murodning asarida tabiat va inson o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, milliy qadriyatlarning ahamiyati, mustamlakachilikka qarshi kurash va yurtparvarlik g'oyalari muhim o'rin tutadi. Leksik birliklarning antroposentrik yondashuv asosida tahlili orqali asarning badiiy-estetik xususiyatlari, qahramonlarning ruhiy holati va ularning tabiatga bo'lgan munosabati chuqur o'rganilgan. Ushbu tadqiqot Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romani o'zbek adabiyotida milliy ruh va qadimiy an'analarni ifodalashda muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Asar nafaqat o'zbek xalqining madaniy merosini saqlashga xizmat qiladi, balki o'quvchilarda yurtparvarlik tuyg'ularini shakllantirishga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Eshonqulov, O. *Til va tafakkur: Kognitiv lingvistika asoslari*. Toshkent: Fan. 2015.
2. Маслова В.А. *Лингвокультурология* (2-е издание). -М.: Academia. 2004.
3. Mengliyev B. va boshqalar. *O'zbek tili iboralarining o'quv izohli lug'ati*. Toshkent: Yangi asr avlodi. 2007.
4. O'zbek xalq maqollari. Davlat badiiy san'ati nashriyoti. 1967.
5. Qodirova M. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlarning o'rganilish jarayoni. *Science and innovation*, 8(2), ISSN:2181-3337. 2022.
6. Shodmonov, X. *Antropotsentrik paradigma va til*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. 2018.
7. Tog'ay Murod. *Otamdan qolgan dalalar*. Toshkent: "Sharq" nashriyoti matbaa konsernining bosh tahririyati. 1994.
8. <https://en.m.wikisource.org>